

Ανθρωπιστική Ηθική ή Οικονομική Ηθική;

(Άρθρο δημοσιευμένο στο Βήμα της Κυριακής, Νέες Εποχές, 26-4-2020)

Χρήστος Γιαπιτζάκης

1. Αναπληρωτής Καθηγητής Γενετικής, Ιατρική Σχολή, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
2. Μέλος Συμβουλευτικής Επιτροπής Εργαστηρίου Εφαρμοσμένης Φιλοσοφίας, Φιλοσοφική Σχολή, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
3. Ιδρυτικό Μέλος των Φίλων Επικούρειας Φιλοσοφίας «Κήπος Αθηνών»

Σπάνια εκφράζομαι με δημόσιο λόγο στον τύπο και συνήθως μόνο με την ευκαιρία κάποιας συνέντευξης για κάτι που θεωρώ σημαντικό για την κοινωνία μας. Όμως, αυτή η πρωτόγνωρη για την ανθρωπότητα περίοδος της πανδημίας με ώθησε σε κάποιες σκέψεις. Το έναυσμα να μοιραστώ τις σκέψεις αυτές μου το έδωσαν δύο κείμενα που δημοσιεύτηκαν στο ΒΗΜΑ και αφορούσαν την υποστήριξη δύο αντίθετων φιλοσοφικών προσεγγίσεων της αντιμετώπισης της πανδημίας, που ακολούθησαν οι σύγχρονες Ευρωπαϊκές κοινωνίες. Η μία προσέγγιση υπέρ του εμπειρικού κριτηρίου «να σώζεις ανθρώπινες ζωές» εκφράστηκε από τον ομότιμο καθηγητή του ΕΜΠ Θεοδόση Π. Τάσιο, έναν Αριστοτελικό σοφό της εποχής μας, με τίτλο «Ηθοκορονικά: Η ανθρώπινη ζωή ως υπέρτατη αξία» (5 Απριλίου 2020). Η δεύτερη προσέγγιση υπέρ του κριτηρίου «της αξιοπρέπειας ενός καλού θανάτου» με στόχο την σωτηρία της οικονομικής δραστηριότητας της κοινωνίας, που είχε τίτλο «Άνθρωποι, αριθμοί και ηθική υπεροχή» (19 Απριλίου 2020), ήταν των καθηγητών Αναστάση Περάκη και Νίκου Ψαρρού (σε πανεπιστήμια της Ολλανδίας και της Γερμανίας αντίστοιχα), οι οποίοι εκφράστηκαν ως σύγχρονοι Στωικοί στοχαστές. Το φιλοσοφικό δίλημμα, που νηφάλια αναλύουν οι προαναφερθέντες συνάδελφοι καθηγητές, είναι στην απλοποιημένη του μορφή: ανθρώπινη ζωή ή κοινωνικοοικονομική αξία του ανθρώπου;

Ο καθηγητής Τάσιος αναφέρει τα αντίστοιχα κύρια κριτήρια της ζωής ή της οικονομίας και προτάσσει την εμπειρία τριών χιλιάδων χρόνων που υποστηρίζει την ζωή ως υπέρτατη αξία. Ο καθηγητής υποστηρίζει εύλογα πως η βέλτιστη ηθική είναι εκείνη που σέβεται τον άνθρωπο ως βιολογικό ον. Οι αμετανόητοι οικονομολόγοι, που πιστεύουν ότι η οικονομία είναι σπουδαιότερη αξία από τον άνθρωπο, ας αναλογιστούν για πόσα χρήματα θα δέχονταν να τυφλωθούν οι ίδιοι ή να πουλήσουν τα παιδιά τους για ζωτροφή...

Από την άλλη πλευρά, οι καθηγητές Περάκης και Ψαρρός υπερασπίζονται την αυτόνομη και οικειοθελή αυτοθυσία, την επιλογή ενός «καλού θανάτου», την επιτέλεση του στωικού καθήκοντος του πολίτη, με άλλα λόγια την προτεσταντική ηθική που ωφελεί την οικονομία και εν τέλει την κοινωνία στο σύνολό της. Θεωρούν έτσι ότι υπάρχουν αξίες πέρα από την βιολογία του ανθρώπου, αξίες που έχει ένας ιδεατός αντικειμενικός παρατηρητής του σύμπαντος με στωική απάθεια και αδιαφορία για τον κάθε άνθρωπο, χωρίς συναίσθημα αλλά και χωρίς «αλτροϊστική στρατηγική» (όπως την ονομάζουν). Είναι προφανές πως η διανοουμενίστικη και εκλογικευμένη προσέγγιση των Στωικών που δεν σέβεται τον άνθρωπο ως βιολογικό ον (άρα και το συναίσθημά του) μπορεί να φτάσει να γίνει απάνθρωπη. Παραδείγματα υπάρχουν πολλά στην ιστορία, όταν εφαρμόστηκε η στωική λογική της καταδίκης ανθρώπων σε θάνατο για το «καλό» της Γαλλικής Επανάστασης την εποχή της Τρομοκρατίας, για το «καλό» της Ρωσικής Επανάστασης στην Σοβιετική Ένωση και δυστυχώς σήμερα για το «καλό» της Οικονομίας σε πολλά κράτη, συμπεριλαμβανομένης -δυστυχώς- και της Σοσιαλδημοκρατικής Σουηδίας. Και δεν αντιλαμβάνονται οι θεωρητικοί της στωικής προσέγγισης τις ψυχολογικές συνέπειες που σίγουρα θα έχουν οι ευρύτατες απώλειες (ακόμη και «έμπειρων στελεχών», κατά τον Τάσιο) και ένα εκτεταμένο μακροχρόνιο πένθος, που θα μπορούσαν να καταβαραθρώσουν την οικονομία και την συνοχή μιας κοινωνίας.

Είναι προφανές ότι η «αλτροϋιστική στρατηγική» της αλληλεγγύης και της αλληλοβοήθειας σε στιγμές αδυναμίας απορρέει από την φυσιολογική βιολογία των ανθρώπων, που έχουν συναισθηματική εγκεφαλική λειτουργία, ενσυναίσθηση και κοινωνικές δεξιότητες. Αυτή η στρατηγική μπορεί βραχυπρόθεσμα να είναι κοστοβόρα αλλά μακροπρόθεσμα έχει δώσει θαυμαστά αποτελέσματα συνεργασίας, όπως είναι το θέατρο, η ιατρική, η επιστήμη και γενικά ο ανθρώπινος πολιτισμός. Άλλωστε και ο Δαρβίνος, που έγραψε για την επιβίωση των καλύτερα προσαρμοσμένων όντων στην φύση, επισήμανε με ικανοποίηση πως η συμπόνοια προς τους αδύναμους είναι ένα από τα ευγενέστερα χαρακτηριστικά των ανθρώπινων κοινωνιών.

Οι καθηγητές Περάκης και Ψαρρός διαπράττουν και ένα φιλοσοφικό ατόπημα, καθώς αναφέρονται στην στωική στρατηγική κάποιων Βορειοευρωπαϊκών κρατών με τον όρο «ωφελιμιστική στρατηγική». Όμως, ο Ωφελιμισμός είναι μια φιλοσοφική θεώρηση που αφορά την ηθική της ωφέλειας, δηλαδή την αύξηση της ευδαιμονίας των ανθρώπων μέσω της ποιοτικής και ποσοτικής αύξησης της ευχαρίστησης (της γλυκιάς ζωής, του ηδονικού βίου) και την μείωση του σωματικού και ψυχικού πόνου. Η ωφέλεια αυτή δεν έχει καμία σχέση με το μυωπικό οικονομικό συμφέρον, ούτε με την στωική προσήλωση στο καθήκον και την εμμονή στην «ενάρετη συμπεριφορά χωρίς συναισθηματική εμπλοκή».

Ο Ωφελιμισμός, όπως παραδέχθηκαν οι ίδιοι οι κορυφαίοι εκπρόσωποί του Τζέρεμυ Μπένθαμ και Τζων Στιούαρτ Μιλ, αποτελεί σύγχρονη κοινωνικοφιλοσοφική έκφραση της Επικούρειας φιλοσοφίας, η οποία έχει ως στόχο την ευδαιμονία του κάθε ανθρώπου μέσω της σωματικής και της ψυχικής ευστάθειας, δηλαδή της υγείας του σώματος και της ψυχής. Ο Επίκουρος βασίστηκε στην μέθοδο παρατήρησης της φύσης και στην βιολογική ηθική του Αριστοτέλη για να δημιουργήσει την φιλοσοφία του, που μετέδωσε σε πλούσιους και φτωχούς, άνδρες και γυναίκες, ελεύθερους και δούλους, Έλληνες και ξένους. Η Επικούρεια φιλοσοφία περιέχει όλα τα κύρια χαρακτηριστικά του σύγχρονου Ανθρωπισμού: την φυσιοκρατία, την φιλία για κάθε συνάνθρωπο που έχει αυταξία και μόνο λόγω της ανθρώπινης φύσης του, την ελευθερία επιλογής που περιλαμβάνει την ελευθερία θρησκευτικής και ιδεολογικής έκφρασης, την δικαιοσύνη ως κοινωνικό συμβόλαιο, την ποιότητα ζωής και την ευτυχία κάθε ανθρώπου ως τον βασικό στόχο της ανθρωπότητας. Δεν είναι τυχαίο ότι αυτά τα επικούρεια χαρακτηριστικά, δηλαδή της φιλίας/αγάπης/αλληλεγγύης, της ελεύθερης βούλησης και της μετάδοσης του μηνύματος αυτού σε όσους ήθελαν να το ακολουθήσουν, είναι τα καλύτερα συστατικά του Χριστιανισμού, όπως παρατήρησαν οι Χριστιανοί Ουμανιστές της Αναγέννησης Έρασμος, Τόμας Μορ (άγιος των Καθολικών) και Πιερ Γκασσαντί. Ο τελευταίος, που ήταν Καθολικός ιερέας, φιλόσοφος και αστρονόμος φίλος του Γαλιλαίου, ήταν εκείνος που αναβίωσε την Επικούρεια φιλοσοφία οδηγώντας στον Εμπειρισμό, στον Διαφωτισμό και στην Επιστήμη. Κατά συνέπεια, η ωφελιμιστική στρατηγική, δηλαδή η επικούρεια στρατηγική, θεωρεί πως η βέλτιστη ηθική είναι εκείνη που έχει ως επίκεντρο τον άνθρωπο και τον σέβεται ως βιολογικό ον, εκείνη που ενδιαφέρεται να απαλύνει τον πόνο του και να αυξήσει την ευδαιμονία του. Ως άνθρωπος, ως επιστήμονας και ως Έλληνας είμαι υπερήφανος που η ελληνική κοινωνία με ομοψυχία στις δύσκολες παρούσες συνθήκες εμπνεύστηκε από τις βέλτιστες αξίες του Ανθρωπισμού και της Επιστήμης και υιοθέτησε την στρατηγική της προστασίας των πιο αδύναμων.

Άλλωστε, η ανθρωπιά και η πνευματική καλλιέργεια είναι και η ουσία του Ανθρωπισμού και όχι η οικονομία. Δεν είναι τυχαίο ότι η έννοια «ανθρωπισμός» πρωτοεμφανίστηκε στα χρόνια της κλασικής Αθηναϊκής Δημοκρατίας, όταν ο Αρίστιππος είπε: «Καλύτερα να είναι κάποιος ζητιάνος παρά απαίδευτος. Διότι ο ζητιάνος χρειάζεται πράγματα, ενώ ο απαίδευτος ανθρωπισμό».

